

Onder de titel Metamorfoze geeft het bureau voor Conservering van Bibliotheekmateriaal, ondergebracht bij de Koninklijke Bibliotheek, uitvoering aan het Nationaal Programma voor Conservering van Bibliotheekmateriaal, een initiatief van het Ministerie van OCenW.

Deze nieuwsbrief is de eerste van een reeks die de komende vier jaar zal verschijnen, en waarin wij u informeren over Metamorfoze, het Nationaal Programma voor Conservering van Bibliotheekmateriaal, dat 13 mei van start is gegaan. Het programma is een initiatief van het Ministerie van OCenW en wordt gecoördineerd door de Koninklijke Bibliotheek. Het bindt in landelijk verband de strijd aan met de gevolgen van het verval van papieren documenten in bibliotheken.

in dit nummer:

- 1 Alarmfase rood
De vergankelijkheid van papier
- 5 Papier op de politieke agenda
Conferentie creëert Europees draagvlak
- 6 Metamorfose voor Metamorfoze
Hoe Couperus aan zijn noodlot ontkomt
- 7 Metamorfoze op Biotop

Redactie
Dennis Schouten

Koninklijke Bibliotheek
Prins Willem-Alexanderhof 5
Postbus 90407
2509 LK Den Haag
telefoon 070 314 03 73
fax 070 314 04 27
e-mail metamorfoze@konbib.nl

Alarmfase rood

De vergankelijkheid van papier

Het papier dat de afgelopen twee eeuwen is gebruikt als informatiedrager is sterk aan verval onderhevig. Het papier verzuurt, verbruint zichtbaar, wordt bros (*brittle*) en tenslotte verpulvert het volkomen. De belangrijkste oorzaak van dit proces vormen veranderingen in het fabricageproces van papier in het begin van de negentiende eeuw. Door de mechanisatie van het drukprocedé en de snel groeiende productie van drukwerk, ontstond een explosief groeiende behoefte aan papier. Tot die tijd werd papier vervaardigd uit lompen. Bij de stijgende vraag waren lompen als grondstof onvoldoende beschikbaar en dus werd naar alternatieven gezocht. Uiteindelijk bleek het mogelijk snel en effectief papier te vervaardigen uit houtpulp. Dit betekende echter een aanzienlijke verslechtering van de kwaliteit van het papier op langere termijn. Ook andere ontwikkelingen in de papierfabricage, zoals de toepassing van verschillende chemische behandelingen droegen daar toe bij. Het verval wordt versneld door gebrekkige bewaaromstandigheden en intensief gebruik.

Vanaf het moment dat dit probleem voor het eerst werd gesignaleerd is onderzoek gedaan in binnen- en buitenland naar de omvang en ernst van de situatie. Dit gebeurde meestal door steekproefsgewijze schade-inventarisaties. Zo bleek dat in de Verenigde Staten, Duitsland, Engeland en Zweden tussen de 20 en 30% van de boeken als bedreigd bezit moest worden beschouwd.

Cijfers en percentages

Soms zeggen cijfers meer dan percentages: 120 miljoen boeken in Franse bibliotheken lopen gevaar, in Duitsland zijn dat er meer dan 60 miljoen. In Amerikaanse wetenschappelijke bibliotheken ligt dat aantal nog veel hoger; 75 miljoen boeken *brittle* en dus niet meer bruikbaar. In deze landen zijn inmiddels nationale programma's voor conservering van het papieren erfgoed gestart. Uit de Nederlandse inventarisaties kwam naar voren dat nu al $\pm 20\%$ van het papier in Nederlandse bibliotheken direct bedreigd wordt en vaak al niet meer voor raadpleging beschikbaar is, en dat het verval het sterkst is bij het papier uit

de periode 1840-1950. Een algemeen beeld is dat vooral materiaal dat goedkoop is en bovendien niet 'voor de eeuwigheid' geproduceerd werd, zoals kranten, er het slechtst aan toe is. Kranten bevatten echter een schat aan gegevens over onze geschiedenis en cultuur in de afgelopen twee eeuwen. Daarnaast zijn ook talloze wetenschappelijke publicaties, belangrijke literaire werken en veel unieke handschriften en brieven uit deze periode, die we al vele decennia met grote zorg omringen, uiteindelijk tot de ondergang gedoemd. Zeker is dat zonder maatregelen het merendeel van het materiaal in de nabije toekomst letterlijk zal vergaan, waarmee een belangrijk deel van ons nationale erfgoed als onherroepelijk verloren moet worden beschouwd.

Microfilm

Er zijn twee methoden om het bedreigde materiaal van de ondergang te redden. Ten eerste kan de levensduur van het object zelf worden verlengd door een ontzurende behandeling. Door middel van een chemisch proces wordt het papierverval gestopt.

Kranten: niet voor de eeuwigheid gemaakt

De kwaliteit van het papier wordt hierdoor echter niet verbeterd. Ten tweede kan de informatie behouden worden door die over te zetten op een ander medium, zoals bijvoorbeeld bij microverfilming of digitalisering gebeurt. Op dit moment geldt microfilm als een betrouwbaar en goedkoop lange-termijn opslagmedium. Mits aan bepaalde normen wordt voldaan voor materiaal en opslag, wordt de houdbaarheid van microfilms geschat op enkele honderden jaren. Digitalisering biedt vooral voordelen bij het toegankelijk maken en snel beschikbaarstellen van de opgeslagen informatie, doch ten aanzien van de houdbaarheid van digitale media bestaan nog veel onzekerheden.

Metamorfoze

Het probleem van het papierverval treft vooral archieven en bibliotheken. Daarin ligt ons nationale geheugen opgeslagen. In het kader van het Deltaplan voor cultuurbehoud zijn de afgelopen jaren door de archieven al projecten gestart om de ergste nood te lenigen. Het Ministerie van OCenW heeft nu een belangrijke eerste stap gezet om ook het materiaal dat in bibliotheken wordt bewaard van de ondergang te redden. In het kader van Metamorfoze is geld beschikbaar gesteld voor een landelijke aanpak van de conserveringsproblematiek in Nederlandse bibliotheken in de jaren 1997-2000. Met het beschikbare geld kunnen we een begin maken met het redden van een deel van het Neder-

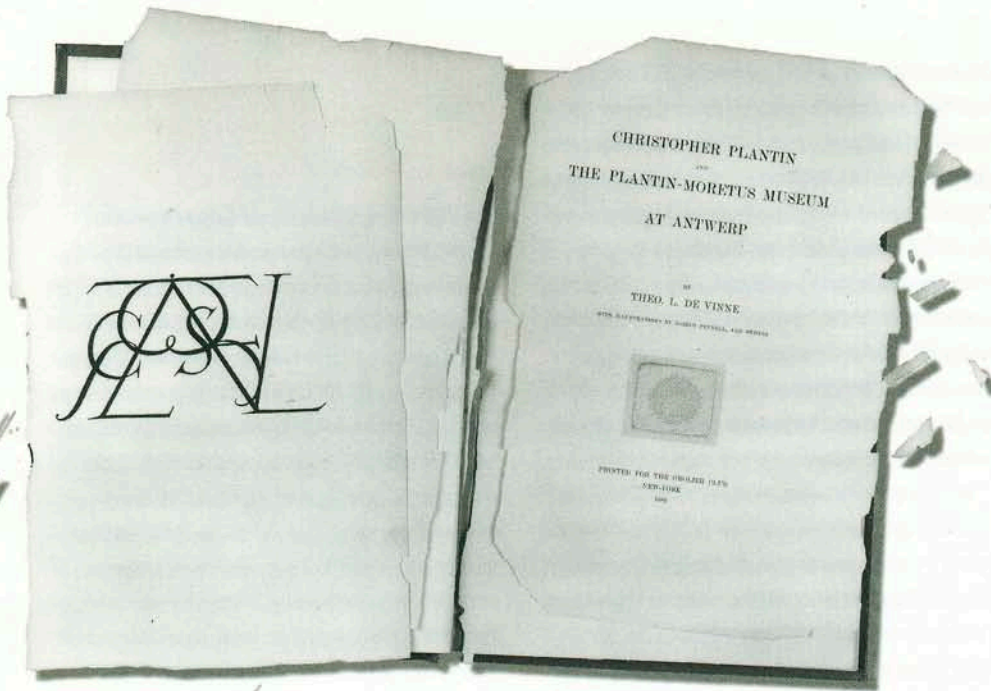
lands papieren erfgoed. Conservering van al het bedreigde materiaal zou een reusachtige inspanning vergen, waarmee vele honderden miljoenen guldens gemoeid zouden zijn. De nu beschikbare gelden zijn daarvoor niet toereikend. Om de problematiek tot aanvaardbare proporties terug te brengen moesten keuzes worden gemaakt.

Kerncollecties

Om uit het totale aantal documenten (boeken, tijdschriften, kranten en handschriften) dat aanwezig is in Nederlandse bibliotheken een verantwoorde selectie te maken, heeft de Koninklijke Bibliotheek op verzoek van het Ministerie van OCenW een selectiescenario opgesteld, waarin stapsgewijs het totale aanbod is teruggebracht tot een hanteerbare kerncollectie. Deze is als volgt gedefinieerd: Metamorfoze geeft in de eerste plaats prioriteit aan gedrukt en handgeschreven materiaal dat in Nederland is vervaardigd. Daarmee wordt aangesloten bij de inmiddels internationaal gangbare praktijk dat ieder land zich in eerste instantie richt op de conservering van de eigen productie. Binnen deze categorie hebben we gekozen voor materiaal dat wordt bewaard in instellingen die openbaar toegankelijk zijn en een bewaarfunctie hebben, dat wil zeggen dat ze aan het bewaren van het papieren erfgoed speciale zorg besteden. Dat zijn in de eerste plaats de Koninklijke Bibliotheek en de universiteitsbibliotheken. Sommige regionale bibliotheken en bibliotheken met een wetenschappelijke steunfunctie (WSF-bibliotheken), bezitten ook oudere collecties die bewaard worden. Metamorfoze zal zich met name richten op de collecties van dit type instellingen. Het programma richt zich op conservering van documenten uit de jaren 1840-1950. Het risico van verval is bij deze categorie het hoogst. Documenten uit de periode tot 1840 zijn over het algemeen nog op lomp papier gedrukt of geschreven en lopen daardoor veel minder gevaar. Documenten, vervaardigd na 1950 zijn weliswaar voor een groot deel ook op slecht, houthoudend papier gedrukt of geschreven, maar door hun geringere ouderdom worden ze op korte termijn niet bedreigd.

Samenvattend: Metamorfoze richt zich op in Nederland geschreven en gedrukt materiaal uit de periode 1840-1950, aanwezig in openbare instellingen met een bewaarfunctie.

In aanmerking genomen dat van het gedrukte materiaal altijd slechts één exemplaar geconserveerd zal worden, gaat het hier om een kerncollectie van ± 580.000 boeken, 5000 krantentitels, 18.000 tijdschrifttitels (262.000 jaargangen) en ± 2 miljoen bladen handschriftelijk materiaal. De conservering van deze kerncollectie Nederland valt uiteen in drie categorieën:

Ten eerste de bijeengeplaatste, inhoudelijk samenhangende collecties (gedrukt en handschriftelijk materiaal) en afzonderlijk geplaatste handschriften. Ten tweede de afzonderlijk geplaatste boeken en tijdschriften en ten derde de kranten. Niet al dit materiaal kan in de komende vier jaar al worden behandeld. Dus zijn er binnen deze categorieën opnieuw prioriteiten gesteld.

1 Collecties

De bijeengeplaatste collecties met een inhoudelijke samenhang kunnen worden onderverdeeld in drie groepen: 1) de literaire collecties, 2) cultureel waardevolle collecties en 3) collecties van internationale waarde, niet noodzakelijk van uitsluitend Nederlandse herkomst. Mede dankzij een aantal reeds uitgevoerde inventarisaties hebben we inzicht in de omvang van de verschillende collecties en de geschatte kosten voor conservering. Dit geldt vooral voor de literaire collecties.

Wetenschappelijke publicaties
reddeloos verloren

Bij twee inventarisaties zijn er ± 150 geregistreerd. Mede daarom is besloten de komende vier jaar te beginnen met de literaire collecties. Tegelijkertijd zal worden gewerkt aan het beter in kaart brengen van de cultureel en internationaal waardevolle collecties. Omdat belangrijke literaire handschriften zich niet altijd in collecties bevinden, komen ook afzonderlijke literaire handschriften voor conservering in aanmerking. Te denken valt aan dagboeken, alba amicorum en kladversies van letterkundige werken.

2 Gedrukte boeken en tijdschriften

Omdat het niet mogelijk is in de komende vier jaar alle boeken en tijdschriften uitgegeven in de periode 1840-1950 te behandelen, beginnen we met de boeken, en wel met het meest bedreigde materiaal dat dateert uit de jaren 1870-1899. Onderzoek heeft aangetoond dat documenten afkomstig uit deze periode er verreweg het slechtst aan toe zijn. Verder hebben we gekozen voor een aanpak waarbij allereerst de collecties van vier grote bibliotheken worden behandeld: de Koninklijke Bibliotheek en de Universiteitsbibliotheken van Amsterdam, Leiden en Utrecht. Uitvoerige steekproeven tonen aan dat hiermee een dekking wordt bereikt van ± 70% van het totaal aantal titels.

3 Kranten

Het programma voor de kranten zal zich in de komende vier jaar richten op het behoud van alle landelijke dagbladen uit de periode 1840-1950. Zo mogelijk zullen ook belangrijke regionale dagbladen worden aangepakt.

Conserveringsmethode

Het programma richt zich in eerste instantie op het behoud van de informatie. Als conserveringsmethode is daarom gekozen voor microverfilming, hoewel de ontwikkelingen op het terrein van digitalisering nauwlettend zullen worden gevolgd. Enerzijds biedt microverfilming, wanneer deze deskundig gebeurt, een hoge mate van betrouwbaarheid, anderzijds blijft de mogelijkheid bestaan later, op basis van de microfilms, alsnog tot digitalisering over te gaan. Daarnaast wordt er gezorgd voor de zogenaamde passieve conservering: een adequate zuurvrije verpakking en verantwoorde opslag van het materiaal na verfilming. Daarmee wordt immers een goede bescherming tegen negatieve invloeden van licht, stof, klimaatwisselingen en luchtverontreiniging gegarandeerd en een maximale houdbaarheid van het origineel gewaarborgd. Voor het behoud van het origineel lijkt weliswaar ontzuring de meest aangewezen methode, maar natuurwetenschappelijk onderzoek en internationale ontwikkelingen geven aan dat voor bibliotheekcollecties op dit moment een voorzichtige aanpak nog gewenst is. In het kader van het onderzoeksprogramma zal overigens wel degelijk aandacht aan de mogelijkheden van massa-ontzuringsmethoden worden besteed.

Onderzoek

Onderzoek is een belangrijk onderdeel van het programma. In de eerste plaats zal het zich richten op de mogelijkheden van digitalisering. Er zal onder andere een aantal proefprojecten op dit gebied worden uitgevoerd. Daarnaast zullen de effecten van commerciële ontzuringsmethoden worden getest. De resultaten daarvan kunnen wellicht leiden tot een grootschaliger toepassing van dergelijke methoden in Nederland. Ook zal onderzoek worden verricht naar de snelheid van het papierverval, waarover nog te weinig

bekend is. Op grond van mogelijk preciezere prognoses kan de aanpak verder verbeterd worden. Tenslotte zal, zoals eerder aangegeven, verdergaande inventarisatie plaatsvinden van de cultureel en internationaal waardevolle collecties om vast te stellen welke hier allereerst voor conservering in aanmerking komen.

Registratie

Registratie is een essentieel onderdeel van het programma. Conservering is immers zinloos zonder goede ontsluiting en beschikbaarstelling. De registratie van de te verfilmen originelen en microfilms vindt plaats in het GGC, dat door Pica wordt onderhouden. Dit voorkomt verdubbeling van de verfilming en biedt de instelling de mogelijkheid snel te zien waar een microfilm van een specifieke titel zich bevindt.

Via de online publiekscatalogus kan aan de gebruiker toegang worden verschaft tot de verfilmde titel en de film ter beschikking worden gesteld.

Op 13 mei werd het officiële startsein gegeven voor Metamorfoze. Op zijn departement ontving staatssecretaris Nuis het beleidsplan voor het programma uit handen van de bestuursvoorzitter van de Koninklijke Bibliotheek, prof. H.J.L. Vonhoff.

De beschrijvingen van de microfilms vormen het Netherlands Register of Microform Masters (NROMM). Het GGC-format is aangepast voor de catalogisering van microvormen. De NROMM-titels zullen worden ingelezen in de EROMM-database, het European Register of Microform Masters, waardoor internationale coördinatie van conserveringsinspanningen mogelijk wordt en verdubbeling kan worden voorkomen. EROMM wordt onderhouden door de Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen.

Organisatie

Metamorfoze wordt gecoördineerd door het Bureau Conservering Bibliotheekmateriaal (BCB) dat in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag is gevestigd en vanaf 1 maart 1997 functioneert. Dit bureau zorgt voor een aantal landelijke voorzieningen die de uitvoering van het programma mogelijk maken. Bij het BCB berusten de algemene projectleiding en de coördinatie van de verschillende conserveringstrajecten. Daarnaast biedt het BCB een aantal diensten aan. Deelnemende instellingen kunnen zich wenden tot het BCB met verzoeken om advies en ondersteuning bij het opstellen van hun projectaanvragen en -begrotingen. Het BCB geeft gratis advies bij de GGC-registratie, het nemen van conserveringsmaatregelen, de keuze van een microverfilmingsproducent en de wijze van voorbewerking van het te filmen materiaal. Ook

kan het BCB geraadpleegd worden over de methoden en materialen die geschikt zijn voor verpakking en opslag. Het BCB stelt naast deze consultancy op organisatorisch en technisch gebied ook de eigen verfilmingsfaciliteit van de KB tegen kostprijs voor zeer bijzondere en kwetsbare materialen beschikbaar. Het BCB bewaakt de kwaliteit van de conserveringsprojecten en houdt de deelnemende instellingen op de hoogte van de vorderingen van het programma en van de verschillende projecten.

Tenslotte zet het BCB de onderzoekstrajecten uit en ziet op de uitvoering daarvan toe.

Projectvoorstellen

Uitgangspunt van Metamorfoze is dat de bibliotheken een eigen verantwoordelijkheid hebben voor de conservering van hun bedreigde 19e en 20e eeuwse collecties, maar dat ook de overheid een taak heeft als het gaat om het behoud van het papieren erfgoed. Tegen deze beleidsachtergrond verleent het Ministerie van OCenW in de aanloopjaren 1997-1998 ter stimulering een subsidie van maximaal 70% voor conserveringsprojecten. Vanaf 1999 zal dit percentage iets lager komen te liggen. Om voor deze subsidie in aanmerking te komen kunnen bibliotheken die te conserveren collecties beheren projectvoorstellen indienen bij het BCB. Deze voorstellen moeten aan een aantal voorwaarden voldoen. Instellingen die een projectvoorstel willen indienen kunnen bij het BCB een pakket Richtlijnen aanvragen, dat gedetailleerde informatie bevat over voorwaarden en procedures.

Het BCB begeleidt waar nodig de opstelling van de projectvoorstellen en toetst deze aan formele criteria. De subsidieaanvraag gaat vervolgens vergezeld van een formeel-technisch advies naar de minister van OCenW die inhoudelijk advies vraagt aan een onafhankelijke beoordelingscommissie van deskundigen, afkomstig uit de sectoren van de alfa- en gamma-wetenschappen, het boek- en bibliotheekwezen en de perswetenschap. De minister neemt de uiteindelijke beslissing over het al of niet toekennen van de subsidie. Als subsidie is toegekend, ziet het BCB toe op de uitvoering. Ook bij de uitvoering kunnen

Toekomst

In de komende vier jaar kan met de beschikbare middelen slechts ± 20% van het totale programma worden gerealiseerd. Nadrukkelijk moet worden gesproken van een begin. Lang niet alle in aanmerking komende literaire collecties en afzonderlijke literaire handschriften kunnen worden behandeld. Van de noodzakelijk te conserveren gedrukte boeken uit de periode 1840-1950 kan ook slechts een gedeelte worden verwerkt. Er zullen vervolgotrajecten moeten komen waarin wordt gewerkt aan de verdere conservering van de literaire collecties en handschriften, gedrukte boeken, tijdschriften en kranten. Ook moet er een begin worden gemaakt met de behandeling van cultureel en internationaal belangrijke collecties.

de instellingen altijd een beroep doen op het BCB voor advies en ondersteuning op technisch en organisatorisch gebied. Het bureau toetst vervolgens de resultaten van de behandeling aan de gestelde kwaliteitseisen. Voor de categorie literaire collecties en afzonderlijk geplaatste literaire handschriften ligt het initiatief bij de beherende instellingen. Voor de categorieën Nederlandse boeken 1870-1899 en landelijke dagbladen is er nauw overleg tussen het BCB en een beperkt aantal instellingen.

Voor meer informatie over het programma:

Koninklijke Bibliotheek
Bureau Conservering Bibliotheekmateriaal
Drs. D. Schouten, Conserveringscoördinator
Postbus 90407
2509 LK Den Haag
telefoon: 070-3140373
telefax: 070-3140424
e-mail: dennis.schouten@konbib.nl

Papier op de politieke agenda

Conferentie creëert Europees draagvlak

In oktober 1996 werd de Koninklijke Bibliotheek en de Rijksarchiefdienst door het Ministerie van OCenW verzocht om een plan te maken voor een conferentie die tot doel had een politiek draagvlak te creëren in Europa voor de strijd tegen de dreigende ondergang van het 19e en 20e eeuwse papier in bibliotheken en archieven. Die conferentie zou in de eerste helft van 1997 moeten plaatsvinden in het kader van het Nederlandse voorzitterschap van de Europese Unie. In de visie van het Ministerie van OCenW zou de bijeenkomst moeten resulteren in concrete aanbevelingen, die door de Nederlandse minister van Cultuur aan de Europese Raad van cultuurministers zouden kunnen worden aangeboden.

Eerder had al een viertal bijeenkomsten over papierconservering plaatsgevonden in Europees verband. De eerste daarvan was een expertmeeting in 1991 in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag toen Nederland eveneens voorzitter van de Europese Unie was. Hierna volgden nog bijeenkomsten in Delft in 1994, in Würzburg in 1995 en in Leipzig onder auspiciën van de European Commission for Preservation and Access (ECPA) in 1996.

Politieke aandacht

Deze bijeenkomsten leidden nog niet tot een Europees aanpak van het papierverval. Een nieuwe conferentie zou daartoe wel moeten leiden. Anders dan in 1991 zou het geen expertmeeting moeten worden. Wat de problemen van het papierverval behelzen was inmiddels wel duidelijk geworden. Ook was er meer inzicht gekomen in de methoden om het verval te bestrijden. Meer van belang was nu te weten te komen wat er gedaan is, wat er nog meer moet gebeuren, en in hoeverre een gezamenlijke Europese aanpak mogelijk en wenselijk is.

De conferentie vond plaats in de Koninklijke Bibliotheek van 20 tot 22 maart 1997. De Europese lidstaten waren vertegenwoordigd door beleidsmakers, nationale bibliothecarissen, archivariissen, hoofden van conserveringsafdelingen en onderzoekers. De conferentie stond onder leiding van Wim van Drimmelen, directeur-bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek en Rijksarchivaris Erik Ketelaar. De meeste landen hadden, zoals verzocht, twee vertegenwoordigers afgevaardigd. Ook

waren sprekers aanwezig van internationale organisaties op het gebied van bibliotheken, conservering en archieven. Deze voerden op de eerste congresmiddag het woord. Eén element kwam duidelijk uit de verschillende bijdragen naar voren: in deze tijd waarin de aandacht vooral uitgaat naar nieuwe, digitale media, is het behoud van de informatie die de afgelopen twee eeuwen op papier is verzameld politiek geen interessant thema. Er moet alles aan gedaan worden om daarin verandering te brengen.

Verschillen

De lidstaten gaven een overzicht van de tot nu toe uitgevoerde conserveringsactiviteiten in hun land en de wensen die er bestonden op het terrein van Europese samenwerking. Duidelijk was dat er grote verschillen bestaan bij de aanpak van het conserveringsprobleem. Op verschillende terreinen is vooruitgang geboekt. Met name het gebruik van zuurvrij (permanent) papier is sedert 1991 aanzienlijk toegenomen. Massa-ontzuring komt nog moeilijk op gang, met uitzondering van Duitsland, waar de overheid aanzienlijke steun verleent aan ontzuringprojecten. In een aantal landen is gekozen voor andere methoden, met name voor het overzetten van

de informatie op een ander medium, via microfilming of digitalisering. Het gebrek aan politieke aandacht voor de conserveringsproblematiek en de beperkte mogelijkheden voor financiële steun van conserveringsmaatregelen vanuit de instituties van de EU vormen een zwakke schakel. Noodzakelijk vond men ook dat de uitwisseling van informatie tussen de lidstaten over conserveringsaangelegenheden wordt verbeterd.

Conclusie

Aan het slot van de conferentie zijn drie concrete aanbevelingen geformuleerd die door de deelnemers unaniem werden onderschreven. Twee uitgangspunten stonden hierbij centraal. Ten eerste is en blijft papier voorlopig de belangrijkste informatiedrager en ten tweede is ieder land in principe verantwoordelijk voor de conservering van het eigen geschreven en gedrukte papieren erfgoed.

De vertegenwoordigers concluderen dat de Europese samenwerking op een aantal terreinen niet alleen een meerwaarde oplevert, maar ook zal leiden tot een meer effectieve aanpak op nationaal niveau.

De aanbevelingen:

- structurele steun voor de Europese organisatie op het gebied van conservering, ECPA als kanaal voor coördinatie en informatieuitwisseling op het gebied van onderzoek, beleid en conserveringsprojecten.
- een oproep aan producenten van informatie, commerciële conserveringsbedrijven en bewaarinstellingen om gezamenlijk alles te doen om de blijvende toegankelijkheid van de papieren informatie te waarborgen.
- het opzetten van een grootschalige promotiecampagne in Europa om de bewustvorming ten aanzien van de problematiek te vergroten.

De aanbevelingen zijn inmiddels aangeboden aan staatssecretaris Nuis van Cultuur met het verzoek deze aan zijn Europese collega's voor te leggen. In juni verschijnt een congresbundel met de verschillende bijdragen aan de conferentie. De European Meeting on Paper Preservation van 1997 kan zowel organisatorisch als inhoudelijk een succes genoemd worden. Het woord is nu aan de politiek.

Dennis Schouten

Een aantal deelnemers aan de European meeting on paper preservation.

Metamorfose voor Metamorfoze

Hoe Couperus aan zijn noodlot ontkomt

In een brief van 12 april 1894 aan zijn uitgever schrijft Louis Couperus: '...onderwijl caresseer ik het motief voor mijn volgenden roman; die *Metamorfozen* zal heeten; het leeven van een modern litterair artist. Dat is voor de toekomst.' Het zou inderdaad nog twee jaar duren voor Couperus echt aan deze roman begon.

Couperus (1863-1923) had naast gedichten, die geen succes oogstten, op dat moment al wel enkele succesvolle romans op zijn naam staan. De bekendste daarvan is de psychologische roman *Eline Vere* (1889), de geschiedenis van een labiele jonge vrouw, die door het noodlot tot zelfmoord wordt gedreven. Het noodlot is het hoofdmotief in de romans

van Couperus. Met zijn eerste roman *Noodlot* (1889) zette hij letterlijk de toon voor veel van zijn latere werk. In *De stille kracht* (1900) en *Van oude mensen de dingen die voorbijgaan* (1906) komt dit nadrukkelijk naar voren.

Enigszins autobiografisch

Metamorfoze neemt een aparte plaats in binnen het oeuvre van Couperus. Geen andere roman is zo sterk autobiografisch getint. Een echte autobiografie is het niet. In een brief van 11 juli 1896 aan zijn uitgever Veen schrijft hij daarover: 'Het is enigszins autobiografie, voorzoverre het werk geeft de kunstevolutie van een modern auteur, die eerst poëzie

schrijft en later proza. Er komt dus vanzelf heel veel in van mij zelve'. Het boek is vooral de beschrijving van de innerlijke artistieke ontwikkeling van de hoofdfiguur. Levensfeiten zijn selectief weergegeven. Daarnaast klopt de chronologie vaak niet met Couperus' werkelijke leven. De namen van de personages zijn fictief, hoewel een aantal figuren uit Couperus' naaste omgeving duidelijk herkenbaar is. De hoofdpersoon in het boek heet Hugo Aylva. *Metamorfoze* is opgebouwd uit vijf boeken. Het eerste boek schetst de jaren waarin Couperus zijn eerste gedichten schreef en zijn teleurstelling over de slechte ontvangst. Het

tweede handelt over Eline Vere, dat hem wel erkenning opleverde. Het derde en vierde boek zijn onder andere gewijd aan de romans *Extaze* (1892) en *Majesteit* (1893). Boek vijf is te beschouwen als een afronding.

Toorop

De tekst van *Metamorfoze* is in verschillende bronnen overgeleverd. In het Letterkundig Museum bevindt zich een eigenhandig manuscript van de roman. Het is een kladhandschrift met veel doorhalingen, verbeteringen en toevoegingen.

Uit correspondentie blijkt dat dit handschrift niet de kopij is geweest voor de uitgave van *Metamorfoze*. De kladversie is nog een keer overgeschreven, waarschijnlijk door zijn vrouw Elisabeth, die dit soort klussen voor hem deed. Dit kopijhandschrift is verloren gegaan.

Metamorfoze verscheen als voorpublicatie in *De Gids* 61 (1897). Deze extra publicatie leverde Couperus financieel voordeel op. Couperus, die altijd klaagde over zijn financiën, publiceerde veel werk eerst als feuilleton. De publicatie in *De Gids* is de bron geweest voor de uitgave in boekvorm, uitgebracht door de Amsterdamse uitgever L.J. Veen in november 1897. De schilder Jan Verkade had een ontwerp gemaakt voor de boekband, maar dat werd door Veen afgekeurd. Daarop werd Jan Toorop gevraagd een band te ontwerpen, waarmee zowel de uitgever als de

auteur zeer tevreden waren. De uitgave van 1897 is de eerste en enige druk van *Metamorfoze* die tijdens Couperus' leven is verschenen. In 1905 werd het boek als deel 7 opgenomen in de *Werken van Couperus*, en in 1912 nog eens opnieuw in de handel gebracht. Voor beide uitgaven putte Veen uit de oorspronkelijke voorraad, waar hij andere banden omheen zette. Latere uitgaven van *Metamorfoze* verschenen onder andere bij Querido en als deel 13 in het Verzameld Werk (1988).

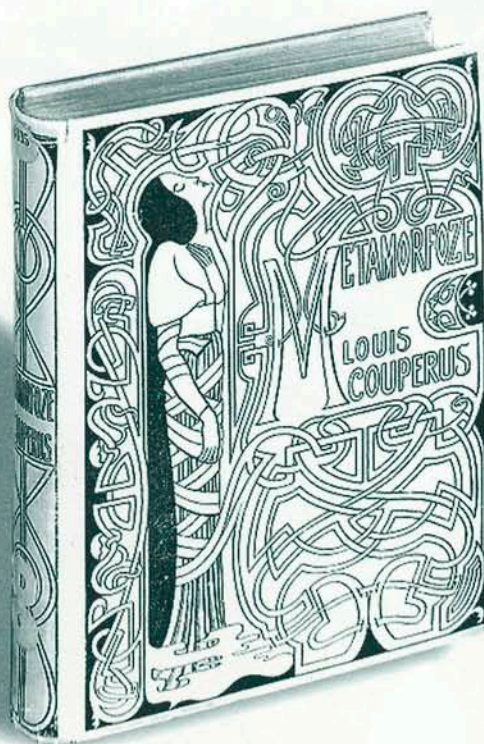
100 jaar *Metamorfoze*

De Koninklijke Bibliotheek bezit twee exemplaren van de eerste druk van *Metamorfoze*, beide met de bandillustratie van Toorop. De band van het ene exemplaar is in goede staat, bij het andere is door intensief gebruik de illustratie ernstig versleten. De band is bovendien niet meer in originele staat: na een restauratie is de bandtekening opnieuw op het voorplat geplakt. Verder zijn beide exemplaren in redelijke staat. Het papier vertoont enige verbruining. Het exemplaar met de kwalitatief goede band is opgenomen in de collectie Zeldzame en Kostbare Werken van de KB, het andere exemplaar wordt nog steeds uitgeleend.

De papierkwaliteit van het uitleenexemplaar is onderzocht door middel van het zogenaamde handvouwgetal en meting van zuurgraad en ligninegehalte. Om het handvouwgetal vast te stellen wordt een bladzijde een aantal malen op de hoek gevouwen tot het papier breekt. Gebeurt dat na 1-5 keer vouwen, dan is het boek bros (*brittle*) en in feite reddeloos verloren. Breekt het hoekje af na 6-20 keer vouwen, dan moet het als bedreigd worden beschouwd. Het handvouwgetal van *Metamorfoze* is 10, het papier is zuur en houthoudend. De kwaliteit is over het geheel zwak te noemen.

Het boek werd gepubliceerd in een periode dat de papierkwaliteit zeer slecht was. In het kader van het Nationaal Programma voor Conservering van Bibliotheekmateriaal komt *Metamorfoze* in de categorie gedrukte boeken 1870-1899 voor conservering in aanmerking. Het handschrift van *Metamorfoze* zal via de categorie Literaire Collecties aan bod komen.

Precies na 100 jaar zal *Metamorfoze* een metamorfose ondergaan, waardoor deze belangrijke roman in zijn oorspronkelijke gedaante, zoals de tijdgenoten hem bij publicatie hebben leren kennen, behouden kan blijven. Met de woorden van Couperus: 'Dat is voor de toekomst...' *Dennis Schouten*

Metamorfoze neemt een aparte plaats in binnen het oeuvre van Couperus.

Metamorfoze op Biotop

De zorg voor het behoud van ons papieren erfgoed kan zich niet beperken tot behandeling van materiaal dat reeds door het verval is aangetast. Er moeten ook maatregelen worden genomen om te voorkomen dat boeken en documenten die nu geproduceerd worden voor de toekomst beter behouden kunnen blijven. In onze informatiemaatschappij waar de nadruk ligt op digitale communicatie wordt wel eens vergeten dat verreweg de meeste informatie nog steeds verspreid wordt op papier. Klaus-Dieter Lehmann, vice-voorzitter van de ECPA (European Commission on Preservation and Access) verklaarde onlangs in een interview in Der Spiegel dat van de 300.000 publicaties die de Deutsche Bibliothek op dit moment per jaar verwerft, er slechts 2 tot 3000 in een digitale vorm lid zijn; dat is minder dan 1%. Met andere woorden, papier is nog steeds de

belangrijkste informatiedrager. Het is dus van belang ervoor te zorgen dat het papier dat nu gebruikt wordt voor publicaties van goede kwaliteit is. Daarvoor zijn internationale ISO-normen opgesteld, die inmiddels door de meeste landen zijn onderschreven. Uitgevers gaan momenteel ook steeds meer over tot het gebruik van zogenaamd permanent papier, dat lang houdbaar is.

Houtpulp

Het papierverval wordt vooral veroorzaakt door verbruining en verzuring, die optreden bij papier gemaakt van houtpulp. Permanent papier wordt eveneens van houtpulp gemaakt, maar de grondstof is van betere kwaliteit. Dit komt door een chemisch procédé dat die delen uit de pulp verwijdert die de verbruining veroorzaken en door toevoeging van een basische stof die de verzuring moet tegengaan.

De papierkeuze voor het Metamorfoze-project is een serieus onderwerp van overleg geweest. Hierbij hebben niet alleen duurzaamheids-criteria een rol gespeeld, maar ook kwaliteits-eigenschappen met het oog op de bedrukbaarheid en milieu-effecten bij de papierfabricage.

Uiteindelijk is gekozen voor Biotop papier uit het assortiment van de firma Bührmann-Ubbens. Biotop is vervaardigd uit pulp afkomstig uit productiebossen; het zogenaamde dunningshout en zaagafval. Het is gemaakt zonder toepassing van optische witmakers en chloorhoudende bleekmiddelen. Wat betreft de duurzaamheid voldoet het papier aan de internationale standaard voor permanent houdbaar papier (ISO-norm 9706), die in de praktijk gehanteerd wordt als ouderdomsbestendigheidsnorm voor archivering langer dan 200 jaar. *Henk Porck*

